

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Deconfessionalisering en radicalisering bij studenten?

Lammers, C.J.

Citation

Lammers, C. J. (1968). Deconfessionalisering en radicalisering bij studenten? *Acta Politica*, 3: 1967/1968(2), 149-161. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450997>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450997>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

over de oorzaak van de waargenomen verschijnselen. Men kan deze verschijnselen op deze wijze wel registreren en beschrijven, maar niet verklaren. Ten slotte is er ook geen zekerheid of de positiebepaling van een land in de Algemene Vergadering recht evenredig is met andere uitingen van buitenlandse politiek van het betrokken land. Men kan dat wel aannemen; wil men er echter zeker van zijn, dan zal men dit eerst langs andere wegen moeten aantonen.

DECONFESSIONALISERING EN RADICALISERING BIJ STUDENTEN?*

door C. J. Lammers

De politieke gezindheid van de student en diens politieke (om)vorming tijdens zijn verblijf aan universiteit of hogeschool zijn zaken van meer dan uitsluitend academisch belang. Vele studenten van nu zullen toonaangevende machthebbers in het Nederland der komende decennia zijn en dus een grotere kans hebben dan de gemiddelde staatsburger om de maatschappelijke ontwikkeling vanuit hun politieke visie te stuwen. Dit geldt wel zeer in het bijzonder voor hen die als kamerlid, minister of partijbestuurder deel zullen uitmaken van de toekomstige politieke élite te onzent. Het lijkt overigens geen twijfel dat in ons goede vaderland die politieke élite voornamelijk uit academici bestaat. Blijkens diverse onderzoeken behoren onze kabinetsleiders¹ en ministers² reeds lang voor het merendeel tot de geprivilegieerde laag der afgestudeerden. De academici hebben in de Eerste Kamer de meerderheid sinds 1940, terwijl de Tweede Kamer sinds 1956 'om' is ten faveure der universitair gevormden.³ Deze 'academisering' van de wetgevende en uitvoerende macht staat wel in de publieke belangstelling (getuige bijv. bekende uitlatingen van Jacques Gans en Wim Kan), maar heeft bepaald nog niet geleid tot een verhoogde sociaal-wetenschappelijke belangstelling voor de 'politieke socialisering'⁴ van de Hollandse student.

* De Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek te 's-Gravenhage ben ik erkentelijk voor de subsidiëring van de verwerking der enquêtegegevens, terwijl ik drs. J. Berting, drs. H. Philipsen en drs. A. W. M. Teulings dank verschuldigd ben voor adviezen betreffende het onderzoek en/of kritische suggesties ten aanzien van een eerste versie van dit verslag.

¹ N. Cramer, 'De herkomst van de kabinetsleider' (*Acta Politica*, II 1966/67, pp. 220-235), p. 223. De auteur vestigt er voorts nog de aandacht op dat drie van de vijf niet-universitair gevormde kabinetsleiders (Pierson, Colijn en Drees) een doctorsgraad honoris causa ontvingen. In Nederland betekent dat zoveel als een symbolische inlijving—alsnog in de academische stand, getuige het feit dat bekende personages na hun erepromotie nog slechts met titel vermeld worden. Colijn, Mengelberg, Buskes en Drees gaan de geschiedenis in als Dr. Colijn, Dr. Mengelberg, Dr. Buskes en Dr. Drees!

² M. Dogan en M. Scheffer van der Veen, 'Le personnel ministériel hollandais (1848-1958)' (*L'Année Sociologique* 1958, pp. 95-125), pp. 96-97.

³ F. G. Moquette, 'Het Nederlandse Parlement: gegevens over leeftijd, lidmaatschap, opleiding, beroep, wetgevende ervaring en bestuurspraktijk' (*Acta Politica*, I 1965/66, pp. 112-153), pp. 132-137.

⁴ Deze term is voorzover mij bekend afkomstig van H. H. Hyman, *Political Socialization. A study in the psychology of political behavior*, Glencoe, Ill., 1959. Dit boek bevat een overzicht van het Amerikaanse onderzoek op dit gebied tot ongeveer 1959, waaruit blijkt dat vrij veel van deze studies betrekking hebben op

Wat de Nederlandse student politiek bezielt is overigens niet slechts van belang met het oog op zijn later optreden als leidinggevend figuur in staat en maatschappij. Verhoudingen en ontwikkelingen in de universitaire wereld worden eveneens mede bepaald door de politieke gezindheid van de student. Zo kwam bijv. uit het onderzoek waarvan in dit artikel verder sprake zal zijn, naar voren dat studenten die zich oriënteren op PvdA of PSP veel meer dan aanhangers van de confessionele partijen of de VVD geporteerd zijn voor de Studenten Vakbeweging en voor verandering der universitaire verhoudingen.⁵

Voorts wijzen sommige tekenen erop dat met de zich momenteel voltrekkende verschuivingen in de studentenmaatschappij ook een toenemend politiek engagement gepaard gaat. Ook al zijn 'de' studenten in Nederland geen politieke factor van (revolutionaire) betekenis zoals in vele ontwikkelingslanden⁶, toch spelen zij naar alle waarschijnlijk-

studenten. Een overzicht van recent spuurwerk inzake de politieke instelling en activiteit van de Amerikaanse student (met name over de 'New Left') treft men aan in S. M. Lipset en P. G. Altbach, 'Student politics and higher education in the United States' (*Comparative Education Review* (1966) 10, special issue on student politics, pp. 320-349). Resultaten van een boeiend Duits onderzoek over de politieke houding van studenten zijn verslagen in J. Habermas, L. von Friedeburg, Ch. Oehler u.a., *Student und Politik; eine soziologische Untersuchung zum politischen Bewusstsein Frankfurter Studenten*, Neuwied am Rhein und Berlin, 1961.

⁵ De gegevens omtrent het verband tussen partijvoorkeur en houding jegens de Studenten Vakbeweging zijn vermeld in C. J. Lammers, 'Studentenvakbeweging en universitaire democratie', *Handelingen van de Sociaal-wetenschappelijke Raad* (Nieuwe Reeks, No. 3), Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen; Amsterdam; verschijnt eind 1967 of aanvang 1968. De analyseresultaten betreffende het verband tussen partijvoorkeur en gewenst geachte wijzigingen in het universitair bestel zijn niet gepubliceerd, en hebben betrekking op de mate waarin men vindt dat studenten in vergelijking met de hoogleraren te weinig invloed op de universitaire gang van zaken hebben.

⁶ Zie hierover o.m. S. M. Lipset, 'University students and politics in underdeveloped countries' (*Comparative Education Review* (1966) 10, special issue on student politics, pp. 132-162).

Over het politiek engagement van de Nederlandse student is (althans mij) weinig of niets bekend uit systematisch onderzoek. Enige gegevens bevat een rapport van de Landbouwhogeschool te Wageningen, afdeling Sociale Psychologie: G. Muggen, *Wageningse Eerstejaarsstudenten 1966. Een onderzoek naar de houding tegenover de studie, het studentenleven en de maatschappij*, juni 1967. Muggen constateert dat deze studenten meer politieke kennis (geïndiceerd door vermeld aantal juiste namen van Kamerleden) bezitten dan hun generatiegenoten in het algemeen (blijkens een onderzoek van Daudt en Stapel in 1965), maar komt tot de slotsom: 'Van een nieuw type student, dat sterk maatschappelijk geëngageerd is, sceptisch staat tegenover het traditioneel verenigingsleven, en zo vlug mogelijk wil afstuderen, lijkt gezien de uitkomsten van dit onderzoek, onder de Wageningse eerste jaars 1966 nog weinig te bespeuren' (blz. 27). Stemmen op de SVB als indicatie voor dit 'nieuwe type' student nemend, lijkt het er evenwel op (zie de gegevens op blz. 22) dat onder Wageningse studenten dit 'nieuwe type' minder voorkomt dan onder alle Nederlandse studenten.

heid nu een grotere rol in de publieke processen van politieke meningsvorming (door demonstraties, organiseren van teach-ins, e.d.) dan voorheen.

Tenslotte is de bestudering van de politieke vorming van de student ook uit zuiver-wetenschappelijk oogpunt van belang. Inzicht in de mechanismen en determinanten van (politieke) houdingsverandering bij adolescenten en volwassenen kan een bijdrage leveren niet slechts voor de politicologie, maar ook bijv. voor de sociale psychologie en sociologie van onderwijs en opvoeding, voor de kennissociologie enz.

Het onderhavige artikel handelt over enige analyseresultaten en gegevens die hun waarde voornamelijk ontleen aan de zojuist aangestipte schaarste aan empirisch onderzoek inzake de politieke instelling en (om)vorming van de student. Deze resultaten en gegevens vormen namelijk het bijproduct van enige enquêtes (twee onder candidandi in de politieke en sociale wetenschappen te Amsterdam en Leiden, gehouden door Berting en Philipsen, één gehouden door mijzelf onder studenten in de sociologie uit diverse plaatsen, bijeen op een congres in 1967.)⁷ Derhalve vermag dit verslag slechts een bescheiden bijdrage te

⁷ Het betreft een onderzoek naar de sociale, politieke en culturele oriëntatie van de student en veranderingen in die oriëntatie, uitgevoerd in 1963 en in 1964 onder vnl. eerste en tweede jaars. Met name over de verschuivingen in deze oriëntaties (dus ook de politieke) die in dit artikel buiten beschouwing zullen blijven, hopen drs. J. Berting en/of drs. H. Philipsen te zijner tijd te rapporteren in enige tijdschriftartikelen.

In het onderhavige opstel is overigens slechts tweemaal (Tabel 1 en Tabel 4) gebruik gemaakt van gegevens uit 1963, omdat in dat jaar niet zoals in 1964 een vraag naar de partijvoorkeur van de vader van de student op de vragenlijst voorkwam.

Wat betreft de *steekproef*, in vergelijking met de populatie van alle jongere jaars studenten in de sociale wetenschappen in Amsterdam en Leiden zijn waarschijnlijk oververtegenwoordigd:

- sociologiestudenten (enquêtes werden gehouden tijdens sociologiecolleges)
- professioneel meer geïnteresseerde studenten (collegelopers!)
- niet-actieven in studentenorganisaties (wel-actieven komen uiteraard minder toe aan collegelopen).

Er is geen poging gedaan de representativiteit van de steekproef precies te bepalen, aangezien het niet in onze bedoeling lag een waarheidsgetrouw beeld te krijgen van meningen en houdingen van de pre-kandidaten in de sociale wetenschappen. Het ging ons slechts om *verschillen* in mening en houding tussen bepaalde categorieën studenten. Derhalve kwam het er op aan flinke aantallen studenten uit de categorieën in kwestie in de steekproef te krijgen. Dit bleek in voldoende mate het geval te zijn.

De steekproef der sociologiestudenten bijeen op het congres 'Democratie anno 1967' van de Sociologische Interacademiale verschildt van die uit 1963 en uit 1964 op nog andere punten dan met betrekking tot plaats van studie en studierichting; de groep uit '67 was meer geëngageerd en meer 'links' georiënteerd, zowel in de studentenpolitiek als in de 'grote' politiek, minder vaak afkomstig uit de 'hogere' milieus, vaker beursstudent, en ouder. Nadere gegevens over deze steekproeven treft men aan in Bijlage C van C. J. Lammers o.c.

leveren tot inzicht in deze problematiek.

Aan de orde komen de vragen:

- welke politieke voorkeur geven de studenten in kwestie te kennen? (de enquêtevraag luidde: Van welke partij zijn de opvattingen het meest in overeenstemming met uw politieke zienswijze?)
- welke samenhang is er te ontdekken tussen de politieke oriëntatie in het ouderlijk milieu en de eigen politieke voorkeur van de student?
- gaan 'vervreemding' van de student van zijn milieu van herkomst in religieus en in politiek opzicht samen?
- is er verband tussen de sociaal-economische positie van de student en zijn politieke voorkeur?

PARTIJVOORKEUR VAN DE ONDERVRAAGDE STUDENTEN

In het beeld dat de goegemeente heeft van de politieke kleur van studenten in de sociale en politieke wetenschappen domineren rode en roze tinten. Ten onrechte! Zoals de gegevens uit Tabel 1 laten zien, geeft maar ongeveer de helft van de Amsterdamse studenten aan de zgn. rode faculteit blijk van sympathie voor PvdA, PSP of - slechts een enkeling - CPN (gemakshalve zullen in dit artikel PvdA, PSP en CPN als 'links' en KVP, AR, CH en VVD als 'rechts' worden aangeduid). Zoals te verwachten viel, zijn de Leidse studenten in de sociale wetenschappen in nog mindere mate dan hun Amsterdamse collega's geporteerd voor linkse partijen (ca. 1/4 à 1/3).⁸

Tabel 1

Partijvoorkeur van studenten in de sociale en politieke wetenschappen

	A'dam '63 (N = 327)	Leiden '63 (N = 99)	A'dam '64 (N = 325)	Leiden '64 (N = 110)	Studenten- congres '67 (N = 64)
VVD	37%	39%	29%	31%	9%
KVP	9%	25%	12%	16%	6%
AR, CH, SGP, GPV	4%	7%	4%	13%	5%
PvdA	31%	14%	39%	23%	28%
PSP, CPN	14%	8%	10%	11%	16%
D'66	-	-	-	-	36%
rest	5%	6%	6%	6%	-
totaal	100%	99%	100%	100%	100%

Van de steekproef van studenten in de sociologie (in 1967 bijeen voor een congres over 'Democratie anno 1967') is bijna de helft links georiën-

⁸ Het verschil tussen de Leidse en Amsterdamse studenten is zowel voor 1963 als voor 1964 statistisch significant (het verschil tussen de percentages is groter dan 2 x de standaardafwijking van dat verschil; tweezijdig getoetst).

teerd, terwijl ca. 1/3 een voorkeur heeft voor D'66. Het ligt in de rede dat het congressthema speciaal progressieve studenten aantrok, zodat in deze steekproef naar alle waarschijnlijkheid voorstanders van de VVD en van de confessionele partijen ondervertegenwoordigd zijn.⁹

PARTIJVOORKEUR VAN DE STUDENT EN VAN ZIJN VADER

Vergelijkt men de eigen politieke oriëntatie van de student met die van zijn vader (zoals opgegeven door de studenten zelf), dan zijn vier conclusies te trekken (zie Tabel 2):

- (1) er is een positieve samenhang tussen partijvoorkeur van vader en zoon of dochter;
- voorzover de studenten zich politiek anders opstellen dan hun vader,
- (2) is er sprake van 'deconfessionalisering' en ook van
- (3) 'radicalisering' in de zin van: verschuiving naar links; (de wijze waarop in dit onderzoek deze verschuivingen werden bepaald, is aangegeven in de tweede noot bij Tabel 2), terwijl wellicht
- (4) het optreden van D'66 beide trends versterkt.

Tabel 2

De partijvoorkeur van studenten in de sociale en politieke wetenschappen in vergelijking met die van hun vaders

	A'dam '64 (N = 325)	Leiden '64 (N = 110)	Studenten- congres '67 (N = 64)
<i>vergelijking naar confessionele oriëntatie*</i>			
- student en diens vader conf.	14%	27%	9%
- student en diens vader niet-conf.	57%	42%	50%
- student conf., diens vader niet	2%	1%	2%
- student niet-conf., diens vader wel	19%	21%	36%
- voorkeur van een van beide onbekend	7%	9%	3%
totaal	99%	100%	100%
<i>vergelijking naar 'links-rechts' oriëntatie**</i>			
- student en diens vader zelfde partij	53%	58%	25%
- student 'linkser' dan zijn vader	25%	26%	58%
- student 'rechtser' dan zijn vader	16%	8%	14%
- voorkeur van een van beide onbekend	6%	7%	3%
totaal	100%	99%	100%

* Als confessioneel zijn aangemerkt KVP, AR, CH, SGP en GPV.

** Om te kunnen bepalen of de student 'linkser' of 'rechtser' was dan zijn vader, werd als volgorde van extreem-links tot extreem-rechts aangehouden: CPN, PSP, PvdA, D'66, KVP, AR, CH, VVD, SGP, GPV, BP, overigen.

⁹ De Tweede Kamerverkiezingen van 1963 leverden 34% en die van 1967 30% stemmen op voor de 'linkse' partijen (PvdA, PSP en CPN). In vergelijking hier-

(1) Eerst iets over de *mate van overeenkomst in partijvoorkeur tussen de student en zijn vader*. Bij de in Amsterdam en Leiden in '64 onderzochte studenten is geen sprake van grootscheepse rebellie tegen de politieke opvattingen in het ouderlijk milieu. Meer dan de helft van hen is tot nu toe (of weer?) trouw aan de partij der vaderen.

Deze bevinding klopt aardig met de conclusies van Hyman, die in een overzicht van allerlei Amerikaans onderzoek hieromtrent constateerde dat het ouderlijk milieu de primaire determinant is van de politieke gezindheid van het kind, al neemt dan die invloed duidelijk af met de leeftijd, d.w.z. met de mate waarin andere referentiegroepen dan het gezin een grotere betekenis gaan krijgen voor de jeugd.¹⁰ Conformisme jegens de politieke instelling welke men van huis uit meekrijgt is dus regel en rebellie uitzondering. Dit geldt meer voor partijloyaliteit dan voor algemene politieke beginselvastheid, zo tonen de door Hyman verzamelde resultaten aan. Hyman en ook andere auteurs bejiveren zich nogal om deze stand van zaken sociaal-psychologisch te interpreteren¹¹, maar de Europese lezer vraagt zich af of dit niet een vrij simpel gevolg is van de beperkte keuze — twee partijen! — welke het Amerikaanse politieke bestel biedt.

Hoe het ook zij, om een meer precieze, kwantitatieve vergelijking mogelijk te maken op dit punt, zijn bij de hier in het geding zijnde drie steekproeven voor een correlatierekening alle 'linkse' partijen (PvdA, PSP en CPN) tezamen genomen tegenover de rest voor de groepen uit '64, terwijl voor de groep uit '67 de aanhangers van D'66 als tussen-categorie tussen rechts en links zijn genomen. Op deze wijze is het mogelijk de overeenstemming in partij-oriëntatie tussen de studenten en hun vaders uit te drukken middels een correlatiecoëfficiënt (Pearson's R), welke voor de Amsterdamse studenten dan .49, voor de Leidse studenten .41 en voor de sociologen (geënquêteerd in '67) .22 bedraagt. De beide eerstgenoemde coëfficiënten zijn statistisch significant

---

mee zijn de Leidse studenten in de sociale wetenschappen dus niet 'linkser' dan de Nederlandse bevolking; de Amsterdamse studenten wel. Hoe de partijvoorkeur van deze studenten in de politieke en sociale wetenschappen ligt in verhouding tot de algemene partijvoorkeur van studenten is (mij) onbekend. Op grond van hun betrekkelijk 'hoge' sociale herkomst zou men in het algemeen verwachten dat studenten politiek 'rechtser' zijn dan de totale bevolking. Op grond van hun (jonge) leeftijd en student-zijn evenwel zou men mogen verwachten dat zij 'linkser' zijn, omdat ook internationaal gezien studenten en jeugdigen veelal 'linkser' stemmen. Al met al mag m.i. voorshands gerede twijfel gekoesterd worden aan de juistheid van het stereotype dat studenten in de sociale en politieke wetenschappen in Nederland zoveel 'linkser' zouden zijn dan hun medestudenten.

¹⁰ Hyman o.c., Hfdst. IV en Hfdst. V. Zie hierover ook Lipset en Altbach o.c., pp. 331-332.

¹¹ Hyman o.c., p. 74 en verder bijv. S. Greer en P. Orleans, 'Political Sociology', (Hfdst. 21 in: E. L. Faris (ed.), *Handbook of Modern Sociology*, Chicago, 1964), p. 814.

($p < 0.05$), terwijl laatstgenoemde coëfficiënt bijna voldoet aan de gangbare statistische betrouwbaarheidseisen ($p = 0.09$).

De correlatie tussen partijvoorkeur van de student en die van zijn vader voor de steekproeven van '64 ligt aanmerkelijk lager dan de vergelijkbare (door Hyman vermelde) correlaties uit het onderzoek van Remmers en Weltman (tussen .80 en .90).¹² Dit laatste onderzoek evenwel betrof middelbare scholieren en gegeven de met de leeftijd toenemende discrepantie in politieke gezindheid tussen ouders en kinderen, is er dus geen aanleiding voor de veronderstelling dat in Nederland de invloed van het milieu van herkomst op de politieke stellingname van het nakroost veel minder sterk is dan in de Verenigde Staten.

Wij zagen echter dat toch een forse minderheid der in 1964 onderzochte studenten zich afkeerde van de thuis aangehangen partij. De vraag rijst van welke aard deze verschuivingen zijn.

(2) Een voorkeur voor een niet-confessionele partij van de kant van de student, ofschoon diens vader in politicus wel confessioneel georiënteerd is, komt zeer vaak voor. Het aantal gevallen waarin de zoon of dochter adhesie betuigt jegens één der rooms-katholieke of protestantse beginsel-partijen ondanks het feit dat zijn of haar vader niet-confessioneel stemt, is daarentegen te verwaarlozen.¹³

(3) Deze dominante trend van *deconfessionalisering* houdt overigens meestal een verschuiving naar links, een zekere *radicalisering* in. Toch is het opmerkelijk dat ook in een niet gering aantal gevallen sprake is van een verschuiving naar rechts (8 tot 16%). Raadpleging van het grondmateriaal wijst uit dat vooral studenten uit een milieu van anti-revolutionaire of christelijk-historische signatuur nogal eens blijken geven van VVD-sympathieën, terwijl studenten die van huis uit KVP-georiënteerd zijn, veel meer overhellen tot PvdA of PSP. Grofweg generaliserend kan men zeggen dat van de protestants-christelijke 'doorbrekers' ongeveer de helft naar rechts (VVD), de helft naar links (PvdA, PSP of D'66) gaat, terwijl bij van huis uit op de KVP-georiënteerde studenten als zij deze partij niet (langer) verkiezen de kans op een 'doorbraak' naar links driemaal zo groot is als de kans op een 'doorbraak' naar rechts.¹⁴

¹² Hyman o.c., p. 70.

¹³ In alle drie de steekproeven wijkt de waargenomen verdeling tussen 'geconfessionaliseerde' en 'gedeconfessionaliseerde' studenten (resp. 5/63 voor Amsterdam '64, 1/23 voor Leiden '64 en 1/23 voor 1967) statistisch significant ($p < 0.01$) af van de theoretische verwachting (resp. 25/43, 13/11 en 11/13).

¹⁴ Voor het totaal van de drie steekproeven is de verdeling tussen verschuivingen naar links (PvdA, PSP of D'66) en verschuivingen naar rechts (VVD) voor studenten wier vader de KVP aanhangt (52/15) wel statistisch significant (teken-toets; tweezijdig; $p < 0.01$). Voor studenten wier vader een voorkeur heeft voor AR, CH, SGP of GPV is deze verdeling (22/20) niet statistisch significant (teken-toets; tweezijdig; $p > 0.10$). Het is overigens de vraag of men overgang van AR

Interessant is overigens in dit verband dat reeds eerdere onderzoeken uitwezen dat de KVP-aanhang sterker dan de schare volgers der protestants-christelijke partijen bloot staat aan rode of roze verleiding. Zo constateren Kuypers en Hoogerwerf dat voorstanders van de KVP in een verhouding van 4 : 3 opteren voor een regering met de PvdA (versus met de VVD), terwijl de stemmers op AR en CH in een verhouding van eveneens ca. 4 : 3 liever met de VVD (versus de PvdA) in zee gaan. Uit dezelfde enquête bleek voorts dat voor degenen die KVP stemden de PvdA veel vaker dan de VVD 'tweede keus partij' is. Zij die de AR of CH verkozen, noemden daarentegen iets frequenter de VVD dan de PvdA.¹⁵

Tenslotte zij nog opgemerkt dat verschuivingen naar links en naar rechts ook binnen het confessionele kamp (van CH naar AR, of omgekeerd) en ook binnen het niet-confessionele kamp (van VVD naar PvdA, of omgekeerd; van PvdA naar PSP, of omgekeerd) voorkomen. Ook hier overtreft het aantal studenten dat linkser georiënteerd is dan hun vader het getal dergenen die een rechtser voorkeur hebben dan hun vader. Al met al kan worden vastgesteld dat de studenten in kwestie over de hele linie vaker naar 'links' dan naar 'rechts' opschuiven, wanneer zij in partij-politieke voorkeur niet de wegen der vaderen bewandelen.¹⁶

(4) Tot nu toe bleven de resultaten van de enquête van 1967 goeddeels buiten beschouwing. In grote lijnen vertonen de gegevens hetzelfde beeld dat de ondervragingen uit 1964 opleveren. Op bepaalde punten echter zijn er markante afwijkingen. Bij de in 1967 onderzochte studenten ligt het percentage studenten dat dezelfde partijvoorkeur huldigt als hun vader veel lager.¹⁷ Ten dele zal dit wel liggen aan de 'zelfselectie' van deze groep. Ten dele is dit misschien ook een gevolg van de *verruiming van het partijenassortiment door de opkomst van D'66*.

Dit 'surplus' aan verschuivingen in partijvoorkeur ten opzichte van die van de vader (in vergelijking met de situatie van '64) versterkt de trends van deconfessionalisering en radicalisering. Dit kan uiteraard weer

of CHU naar VVD als een 'verschuiving naar rechts' mag beschouwen. Blijkens nog te publiceren gegevens uit het onderzoek van Berting en Philipsen beschouwen deze studenten zelf de AR en CHU niet als minder 'rechts' dan de VVD.

¹⁵ Sociaal-wetenschappelijk Instituut Vrije Universiteit Amsterdam, *De Nederlandse kiezers in 1967*, Amsterdam/Brussel, 1967, pp. 38-39 en A. Hoogerwerf, 'De Nederlandse kiezers en het partijbestel. Verbondenheid, weerstand en voorstelling' (*Acta Politica*, II 1966/67, pp. 297-330), pp. 299 e.v.

¹⁶ In het algemeen is in alle drie de steekproeven de verdeling tussen verschuivingen naar links en verschuivingen naar rechts (resp. 82/53 voor Amsterdam '64; 29/9 voor Leiden '64 en 37/9 voor '67) statistisch significant (tekentoe; tweezijdig; $p < 0.01$).

¹⁷ Het verschil in percentage studenten dat dezelfde partij verkiest als hun vader tussen de steekproef uit 1967 en de som der beide steekproeven uit 1964 is statistisch significant (verschil der percentages groter dan $2 \times$ de standaardafwijking van dat verschil; tweezijdig getoetst).

voor een groot deel verklaard worden uit de specifieke samenstelling van deze studentengroep. De kans op een politieke overtuiging welke verschilt van die van de vader zal allicht groter zijn bij politiek sterk geïnteresseerde studenten dan bij hun collega's die 'niet aan politiek doen'. Voorts aannemende dat het congres vooral door politiek bewuste studenten bezocht werd, zou dit inhouden dat in deze steekproef waarschijnlijk de 'wisselaars' (ten opzichte van de partijvoorkeur van hun vader) oververtegenwoordigd zijn. Er is niettemin ook een reële kans dat in dit resultaat zich iets weerspiegelt van een onder de studenten in 1967 algemeen voorkomende versnelling van de processen van deconfessionalisering en radicalisering ten gevolge van de entree van D'66 in de Nederlandse politiek. Wellicht deinsde in het verleden nog menig student van klein- of groot-burgerlijke komaf en uit een confessioneel milieu terug voor de stap naar links, gezien het Marxistisch, 'arbeiderig' en 'goddeloosheids'-odium van PvdA en/of PSP. D'66 biedt wellicht aan deze marginale groep die in vorige jaren bij gebrek aan 'respectabel' alternatief de KVP, AR of CHU trouw bleef, nu een politiek tehuis dat men durft te betreden zonder angst voor een overmaat aan radicalisme en atheïsme, en ook zonder vrees voor statusverlies!

DECONFESSIONALISERING EN ONTKERKELIJKING

In voorgaande paragraaf is de term 'doorbreken' gebruikt ter aanduiding van die gevallen waarin de student niet en zijn vader wel een confessionele partij verkoos. De vraag is gewettigd of deze term in dit verband juist is. Immers, meestal bedoelt men met 'doorbraak' het proces van ontzuiling, een proces dus waarbij kerkelijke rooms-katholieken of protestanten die op een bepaald levensterrein voorheen een eigen, confessionele organisatie prefereerden, zich nu gaan voegen bij een niet-confessionele organisatie. Bij een deel van de hierboven bedoelde studenten zal hiervan inderdaad sprake zijn. Reeds voor of tijdens hun verblijf aan de universiteit komen zij tot de conclusie dat het voor hen geen aanbeveling verdient zich politiek te organiseren op een levensbeschouwelijke grondslag, ook al blijven zij die rooms-katholieke of protestantse grondslag als richtsnoer voor hun handelen aanvaarden. Er zullen onder die studenten die ik zoëven losjes aanduidde als 'doorbrekers' echter wellicht ook jongelui zijn wier politieke 'afval' min of meer een nevenproduct is van hun 'geloofsafval' (het omgekeerde zal, vermoed ik, momenteel in Nederland minder frequent voorkomen). Eigenlijk is het onjuist om dan van 'doorbraak' te spreken, omdat de voor het doorbraakverschijnsel specifieke combinatie van trouw aan de levensbeschouwing zelf en gewijzigd inzicht betreffende de noodzaak tot aanvaarding van de levensbeschouwing als organisatiebeginsel ontbreekt.

Daar Berting en Philipsen in hun analyseschema ook een index opnamen betreffende de mate van overeenstemming tussen de student en diens vader wat betreft kerkelijke affilatie, is het mogelijk na te gaan in hoeverre *ontkerkelijking* een rol speelt in deze heroriëntering van studenten uit confessionele milieus. Naar blijkt uit Tabel 3, ligt inderdaad zowel het percentage verschuivingen naar links als het percentage verschuivingen naar rechts hoger voor onkerkelijke studenten die opgeven dat hun vader wel tot een kerkgenootschap behoort, dan voor hen die evenals hun vader onkerkelijk of evenals hun vader kerkelijk zijn.¹⁸ *Het ziet er dus naar uit dat de hierboven gesignaleerde politieke deconfessionalisering onder de studenten in kwestie vaak geen doorbraakbeweging inhoudt, maar een consequentie is van het verbreken der banden met de kerk waartoe men eertijds behoorde.* Volgens een ruwe

Tabel 3

Het verband tussen ontkerkelijking van de student en politieke heroriëntatie

	partijvoorkeur van student is vergel. met die van zijn vader:			voorkeur van een van beide van beide onbekend	totaal	
	linkser*	hetzelfde	rechtser*		%	abs.
<i>Amsterdam 1964</i>						
- student en diens vader beide kerkelijk of beide onkerkelijk	21%	60%	14%	5%	100	223
- student onkerkelijk, diens vader kerkelijk	35%	38%	24%	3%	100	88
<i>Leiden 1964</i>						
- student en diens vader beide kerkelijk of beide onkerkelijk	23%	62%	7%	8%	100	85
- student onkerkelijk, diens vader kerkelijk	38%	43%	14%	5%	100	21

* Of de student 'linkser' of 'rechtser' is dan zijn vader, werd bepaald met behulp van de volgorde genoemd in voetnoot ** van Tabel 2.

¹⁸ Het verschil in percentage studenten dat dezelfde partijvoorkeur huldigt als hun vader tussen de 'ontkerkelijkten' en degenen die evenals hun vader kerkelijk of onkerkelijk zijn, werd op dezelfde wijze getoetst als aangegeven in de vorige voetnoot. Het is voor Amsterdam wel significant ($p < 0.01$), voor Leiden niet ($p = 0.12$).

schatting is bij tenminste de helft van de studenten die zich afkeren van de confessionele partij van hun vader, zo'n politieke vervreemding het correlaat van een vervreemding in kerkelijk opzicht van het ouderlijk milieu.

SOCIAAL-ECONOMISCHE POSITIE EN PARTIJVOORKEUR

Een rechtgeaard socioloog die dit soort gegevens over partijvoorkeur analyseert, mag uiteraard niet voorbijgaan aan de vraag in hoeverre het politieke denken van de student nog meer 'seinsgebunden' is dan via het politieke klimaat van het gezin waarin hij of zij is opgevoed. Zo ligt o.m. voor de hand de veronderstelling dat een nihilist, een bursaal of een student van 'lage' komaf zich meer tot een linkse partij aangetrokken zal voelen dan een Corpsslid, een student die het kan stellen zonder directe overheidssteun en een student uit een academisch milieu.

Voorhanden was in de studentenonderzoekingen waaruit dit materiaal is geput, een index waarin deze drie factoren zijn samengevoegd. Op deze wijze werd een drie-puntsschaal geconstrueerd, waarbij de waarde 2 is toegekend aan hen die Corpsslid of lid van een Vrouwelijke Studenten Vereniging zijn, wier vader academicus is en die tevens géén bursaal zijn. De waarde 0 is dan toegekend aan diegenen die géén lid van een der Corpora of Vrouwelijke Studenten Verenigingen zijn, wier vader géén academicus is en die wél een rijksstudietoelage ontvangen. Alle overige gevallen zijn als tussencategorie beschouwd en ontvingen de waarde 1. In Tabel 4 zijn weergegeven de correlaties tussen deze index van sociaal-economische positie van de student en diens 'linksheid'; hierbij zijn weer voor de steekproeven van 1964 de aanhangers van PvdA, PSP en CPN samen genomen tegenover de rest, terwijl voor de steekproef van 1967 eenzelfde procedure gevolgd werd met dien verstande dat daar aanhangers van D'66 zijn aangemerkt als tussencategorie tussen 'rechts' en 'links'.

Tabel 4

Correlaties tussen partijvoorkeur van de student* en een index van zijn sociaal-economische positie.**

	correlatiecoëfficiënten***	
Amsterdam 1963	0.17 (statistisch significant;	$p < 0.01$)
Leiden 1963	0.05 (statistisch niet significant;	$p > 0.10$)
Amsterdam 1964	0.06 (statistisch niet significant;	$p > 0.10$)
Leiden 1964	0.08 (statistisch niet significant;	$p > 0.10$)
Studenten-congres '67	0.22 (statistisch bijna significant;	$p = 0.08$)

* - voorkeur voor PvdA, PSP of CPN = 0
- overige voorkeuren = 1.

- ** - wel een studietoelage; géén lid van Corps of Vr. Stud. Ver. en vader géén academicus = 0
- geen studietoelage; wél lid van Corps of Vr. Stud. Ver. en vader wél academicus = 2
- overige combinaties = 1.
- *** - Met behulp van de produktmomentcorrelatie werd de samenhang tussen de tweepuntsschaal van partijvoorkeur en de driepuntsschaal van sociaal-economische positie berekend. In deze kolom zijn vermeld de R's (Pearson).

Deze Tabel 4 laat zien dat slechts in twee van de vijf steekproeven sprake is van een statistisch enigszins significante correlatie tussen de sociaal-economische positie van de student en zijn partijvoorkeur. Voorts geven de beide correlatiecoëfficiënten die wel statistisch enigermate betrouwbaar zijn, slechts een zwak verband aan tussen de beide factoren. Uiteraard kan dit (mede) een gevolg zijn van de ontoereikendheid van de gebruikte index van sociaal-economische positie en/of van de gebezigde correlatietechniek. Niettemin is het geenszins uitgesloten dat inderdaad de in deze index verdisconteerde factoren van sociale en economische aard slechts een vrij zwakke invloed uitoefenen op de partijkeuze van de student en in ieder geval hiervoor minder bepalend zijn dan het politieke klimaat thuis.

Al met al roept de nogal negatieve uitslag van deze poging de politieke oriëntatie van de student te verklaren vanuit zijn sociaal-economische positie in herinnering de door Daudt (op grond van zijn kritische analyse van sociaal-wetenschappelijk kiezersonderzoek) geuite waarschuwing om de sociale bepaaldheid van de politieke meningsvorming niet te overschatten.¹⁹ Ook de partijvoorkeur van de hier onderzochte studenten moet vermoedelijk niet slechts gezien worden als een exclusief produkt van allerlei onpersoonlijke sociale en culturele invloeden waaraan de student bloot gesteld is, maar tevens als het resultaat van een min of meer 'rationeel' proces van besluitvorming, waarin specifieke standpunten en persoonlijkheden der partijen in kwestie gewikt en gewogen worden.²⁰

BESLUIT

Als voornaamste resultaat van de hier gepresenteerde analyses mag wel genoemd worden de tendentie bij deze studenten in de sociale en politieke wetenschappen om in vergelijking met hun vaders minder geporteerd te zijn voor op levensbeschouwelijke leest geschoeide partijen en

¹⁹ H. Daudt, *Floating voters and the floating vote. A critical analysis of American and English election studies*, Leiden, 1961, speciaal Hfdst. XVI.

²⁰ Het is natuurlijk mogelijk dat de eerder in dit artikel besproken verschuivingen in partijvoorkeur (ten opzichte van de voorkeur van de vader) wél de nodige samenhang met sociaal-economische factoren te zien geven. Helaas kon dit bij gebrek aan tijd en geld niet meer worden nagegaan.

meer te voelen voor een 'linkse' koers. Deze trends van deconfessionalisering en radicalisering behoeven natuurlijk niet te beklijven. Wanneer deze studenten het befaamde woord van Shaw 'wie op zijn twintigste geen socialist is, heeft geen hart, en wie het op zijn veertigste nog is, die heeft geen verstand' ter harte nemen, dan is slechts sprake van een tijdelijke flirt met de denkbeelden der linkse partijen. Zelfs in het ietwat onwaarschijnlijke geval dat op den duur deze studenten allen weer terugvallen op de politieke beginselen en partijloyaliteiten van thuis, dan nog is zo'n tijdelijke 'bevlieging' niet zonder betekenis. Ook tijdens hun studententijd stemmen studenten en maken zij politieke stemming, terwijl tevens hun intra-universitaire activiteiten onder invloed staan van hun politieke gezindheid. Daarenboven vertonen toch ook wellicht later het politieke denken en het politiek gedrag van dan weer 'gereconfessionaliseerde' en 'onradicaliseerde' ex-studenten nog de sporen van hun politieke jeugd-'excursies'. Misschien staan zij later genuanceerder en toleranter tegenover hun politieke tegenstanders of coalitiegenoten; misschien ook zijn zij onverzoeplijker en denken zij meer in zwart-wit termen over andere partijen en aldaar heersende opvattingen, juist vanuit een behoefte om met hun 'jeugdzonden' af te rekenen.

Uiteraard kan slechts nader onderzoek uitsluitel geven over de betekenis van de politieke participatie en gezindheid tijdens het studentenleven voor de latere politieke gedragswijze en houding van de academicus. Eveneens is verder speurwerk van node bijv. omtrent de origine van de hier gesignaleerde afwijkingen in partijvoorkeur van de partijoriëntatie thuis. Het is zeer wel mogelijk dat het universitair milieu in deze slechts een secundaire rol speelt, omdat men reeds tijdens de middelbare schoolloopbaan andere opvattingen is gaan huldigen dan de in het ouderlijk huis courante.

Laat ik dan besluiten met de wens dat dit artikel een invite moge zijn voor andere onderzoekers om dit boeiende en maatschappelijk alleszins relevante probleemveld te betreden.